

V Bruseli 9. októbra 2023
(OR. en)

13517/23

SOC 647
ANTIDISCRIM 168
GENDER 187
JAI 1231
FREMP 265
COHOM 195
EDUC 374

VÝSLEDOK ROKOVANIA

Od:	Generálny sekretariát Rady
Komu:	Delegácie
Č. predch. dok.:	13167/23
Predmet:	Závery Rady o opatreniach na zabezpečenie rovnakého prístupu Rómov k primeranému a nesegregovanému bývaniu a na riešenie problematiky segregovaných osád

Delegáciám v prílohe zasielame závery Rady o uvedenej téme, ktoré Rada EPSCO schválila na svojom zasadnutí 9. októbra 2023.

**Opatrenia na zabezpečenie rovnakého prístupu Rómov¹ k primeranému a nesegregovanému
bývaniu a na riešenie problematiky segregovaných osád²**

Závery Rady

PRIPOMÍNAJÚC, ŽE

1. podľa článku 10 Zmluvy o fungovaní Európskej únie sa Únia pri vymedzovaní a uskutočňovaní svojich politík a činností zameriava na boj proti diskriminácii z dôvodu pohlavia, rasy alebo etnického pôvodu, náboženstva alebo viery, zdravotného postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie;
2. podľa článku 21 ods. 1 Charty základných práv Európskej únie sa zakazuje akákoľvek diskriminácia, najmä z dôvodu pohlavia, rasy, farby pleti, etnického alebo sociálneho pôvodu, genetických vlastností, jazyka, náboženstva alebo viery, politického alebo iného zmýšľania, príslušnosti k národnostnej menšine, majetku, narodenia, zdravotného postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie,

PRIPOMÍNAJÚC

3. smernicu Rady 2000/43/ES, ktorou sa stanovuje rámec boja proti diskriminácii na základe rasy alebo etnického pôvodu s cieľom zabezpečiť v EÚ rovnaké zaobchádzanie v oblasti zamestnávania, vzdelávania, sociálnej ochrany (vrátane sociálneho zabezpečenia a zdravotnej starostlivosti), sociálnych výhod a prístupu k tovaru a službám a ich poskytovania, a to vrátane bývania;

¹ Vzhľadom na rozmanitosť rómskeho etnika sa výraz „Rómovia“ používa ako zastrešujúci termín na označenie viacerých rôznych skupín rómskeho pôvodu, ako sú Rómovia, Sintovia, Kalovia, Cigáni, Romaničalovia a Bojáši/Rudarovia. Výraz zahŕňa aj skupiny, ako sú Aškalovia, Egyptania, východné skupiny (vrátane skupín: Dómovia, Lómovia, Rómovia a Abdalovia), ako aj kočovné obyvateľstvo vrátane etnických Travellerov, Jenišov alebo osoby zahrnuté pod administratívny pojem „Gens du voyage“ a osoby, ktoré sa identifikujú ako „Cigáni“, pričom sa ním nijako nepopierajú osobitné charakteristiky uvedených jednotlivých skupín.

² Na účely týchto záverov Rady sú „segregované osady“ slumy a nevyhovujúce obydlia neoficiálnej a stálej povahy, pre ktoré je príznačná fyzická, funkčná a/alebo sociálna izolácia a v ktorých sú objektívne podmienky týkajúce sa bývania, chudoby a prístupu k právam a verejným službám v porovnaní so zvyškom obyvateľstva výrazne horšie.

4. rámcové rozhodnutie Rady 2008/913/SVV o boji proti niektorým formám a prejavom rasizmu a xenofóbie prostredníctvom trestného práva³, v ktorom sa uvádza, že rasizmus a xenofóbia sú priamym porušením zásad slobody, demokracie, dodržiavania ľudských práv a základných slobôd a právneho štátu – zásad, na ktorých je založená Európska únia a ktoré sú spoločné pre členské štáty;
5. smernicu Európskeho parlamentu a Rady 2020/2184 o kvalite vody určenej na ľudskú spotrebu, v ktorej sa uvádza, že všetky členské štáty prijímú potrebné opatrenia na zlepšenie alebo zachovanie prístupu k vode určenej na ľudskú spotrebu pre všetkých, najmä pre zraniteľné a marginalizované skupiny;
6. skutočnosť, že Rada vo svojom odporúčaní o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (2021) naliehavo vyzvala členské štáty, aby zintenzívnili úsilie o zlepšenie sociálnej a hospodárskej integrácie Rómov;
7. Európsky pilier sociálnych práv a Akčný plán na realizáciu Európskeho piliera sociálnych práv, ktoré predložila Komisia. Konkrétne zásadu č. 19 piliera, ktorá sa týka bývania a pomoci pre ľudí bez domova a stanovuje sa v nej, že osobám v núdzi sa musí poskytnúť prístup ku kvalitnému sociálnemu bývaniu alebo pomoci súvisiacej s bývaním; že zraniteľné osoby majú právo na primeranú pomoc a ochranu proti nútenému vyst'ahovaniu a že ľuďom bez domova sa musí poskytnúť primerané prístrešie a služby, aby sa podporilo ich sociálne začlenenie; ďalej zásadu č. 20 piliera, ktorá sa týka prístupu ku kvalitným základným službám, a v ktorej sa konkrétne uvádza, že každý má právo na prístup ku kvalitným základným službám vrátane dodávky vody, sanitácie, energie, dopravy, finančných služieb a digitálnych komunikácií a že ľuďom v núdzi treba v záujme prístupu k týmto službám poskytnúť podporu;

³ Ú. v. EÚ L 328, 6.12.2008, s. 55.

8. uznesenia Európskeho parlamentu týkajúce sa Rómov,⁴ najmä vrátane uznesenia o situácii Rómov žijúcich v osadách v EÚ (2022);
9. oznámenie Komisie s názvom Únia rovnosti: akčný plán EÚ proti rasizmu na roky 2020 – 2025;
10. oznámenie Komisie s názvom Únia rovnosti: strategický rámec EÚ pre rovnosť, začleňovanie a účasť Rómov, a najmä jeho hlavný cieľ 7: „Zlepšiť účinný rovnaký prístup k primeranému nesegregovanému bývaniu a základným službám“;
11. oznámenie Komisie s názvom Únia rovnosti: stratégia pre rodovú rovnosť na roky 2020 – 2025, v ktorej sa poukazuje na to, že ženy môžu čeliť „diskriminácii na základe viacerých osobných charakteristík“. Diskriminácii na základe pohlavia, ako aj rasového alebo etnického pôvodu môžu čeliť najmä rómske ženy;
12. Lisabonskú deklaráciu o európskej platforme na boj proti bezdomovectvu, ktorú podpísali zástupcovia inštitúcií EÚ, členských štátov, Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru, Európskeho výboru regiónov a občianskej spoločnosti 21. júna 2021, a to v záujme podpory politík založených na integrovanom prístupe zameranom na človeka a na bývanie;
13. právny rámec Rady Európy na ochranu menšín a judikatúru Európskeho súdu pre ľudské práva, najmä pokiaľ ide o zjavne diskriminačné praktiky segregácie Rómov;
14. Agendu OSN 2030 pre udržateľný rozvoj, a najmä ciele udržateľného rozvoja č. 1 (žiadna chudoba) č. 10 (zníženie nerovností) a č. 11 (udržateľné mestá a komunity),

⁴ Ú. v. EÚ C 199 E, 7.7.2012, s. 112; Ú. v. EÚ C 468, 15.12.2016, s. 36; Ú. v. EÚ C 449, 23.12.2020, s. 2; a Ú. v. EÚ C 385, 22.9.2021, s. 104.

UZNÁVAJÚC, ŽE

15. chudoba a sociálne vylúčenie, ako aj ďalšie faktory, ako je nedostatok významných politických opatrení alebo investícií, obmedzená dostupnosť a zlá kvalita sociálneho bývania, diskriminácia na trhu s bývaním a segregácia, spôsobili, že rozdiel v prístupe k bývaniu medzi skupinami v zraniteľnej situácii, vrátane Rómov, a zvyškom obyvateľstva zostal vo viacerých členských štátoch v posledných rokoch prakticky nezmenený;
16. podľa nedávneho výskumu Agentúry Európskej únie pre základné práva (FRA), ktorý sa zamerail na desať európskych krajín, zažíva 52 % rómskych domácností depriváciu v oblasti bývania v porovnaní so 17 % zvyšku obyvateľstva EÚ. 82 % Rómov žije v preplnených domácnostiach a 22 % žije v domácnostiach bez tečúcej vody v porovnaní s 1,5 % celkovej populácie. 24 % z nich zažilo pri hľadaní bývania protirómsku diskrimináciu⁵.
Z predchádzajúceho prieskumu agentúry FRA, ktorý sa v roku 2019 vykonal v ďalších šiestich členských štátoch⁶, vyplynulo, že podobné rozdiely existujú v súvislosti s depriváciou v oblasti bývania, s ktorou sa stretáva rómska a nerómska populácia;
17. údaje sa zhromažďujú v rámci jednotlivých členských štátov v súlade s vnútroštátnymi ústavnými a legislatívnymi požiadavkami, ako aj politickými a etickými hľadiskami na účely analýzy verejných politík zameraných na riešenie viacnásobných foriem diskriminácie a iných problémov, ktoré ovplyvňujú rómske obyvateľstvo, vrátane vylúčenia z prístupu k bývaniu. Takéto údaje však nie sú vždy dostatočne presne vymedzené a nie vždy v plnej miere odrážajú súčasnú situáciu v teréne v jednotlivých členských štátoch;

⁵ FRA, *Roma in 10 European Countries* (Rómovia v 10 európskych krajinách (2022)). (Správa sa vzťahuje na tieto členské štáty: Bulharsko, Chorvátsko, Česko, Grécko, Maďarsko, Taliansko, Portugalsko, Rumunsko, Slovensko a Španielsko.)

⁶ [FRA, Roma and Travellers in six countries \(Rómovia a Travelleri v šiestich krajinách\), \(2020\)](#). (Správa sa vzťahuje na tieto členské štáty: Belgicko, Francúzsko, Írsko, Holandsko a Švédsko, ako aj bývalý členský štát Spojené kráľovstvo.)

18. hodnoty EÚ môžu prevládať len v spoločnosti, ktorá rešpektuje rozmanitosť, pluralizmus, nediskrimináciu, toleranciu, spravodlivosť, solidaritu a rodovú rovnosť a členské štáty by mali tieto hodnoty zaručiť pre všetkých vrátane Rómov;
19. plné a aktívne zapojenie a začlenenie Rómov do spoločnosti a opatrenia na boj proti diskriminácii výrazne zmiernujú výzvy súvisiace s ich situáciou v oblasti bývania vrátane problémov vyplývajúcich z predsudkov zo strany zvyšku obyvateľstva. Kľúčovou prioritou v tejto súvislosti je zabezpečenie rovnakého a účinného prístupu k zamestnaniu a univerzálnym službám, ako je vzdelávanie a odborná príprava, sociálna ochrana a zdravotná starostlivosť;
20. protirómske zmýšľanie je stále neobvykle rozšírenou formou rasizmu, ktorá má svoj pôvod v tom, ako väčšinová spoločnosť vníma tých, ktorých považuje za „cigánov“, a ako sa k nim správa v procese historickej „inakosti“, pričom nadväzuje na stereotypy a negatívne postoje, ktoré môžu byť niekedy neúmyselné či podvedomé. Všetky členské štáty Európskej únie uznali, že protirómske zmýšľanie je prekážkou začleňovania, a že je ho teda dôležité riešiť⁷;
21. osoba môže byť diskriminovaná na základe rasového alebo etnického pôvodu a zároveň na základe pohlavia, náboženstva alebo viery, zdravotného postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie, pričom tieto viacnásobné formy diskriminácie umocňujú protirómske zmýšľanie;
22. segregáciu rómskych komunít niekedy zhoršuje jav známy ako „džentrifikácia“, ktorá môže spôsobiť, že jednotlivci a rodiny s nízkymi príjmami sa sťahujú z oblastí, v ktorých sa výrazne zvyšuje hodnota nehnuteľností,

⁷ Odporúčanie Rady o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (2021), bod 2.

BERÚC DO ÚVAHY, ŽE

23. mnohí Rómovia majú ťažkosti pri prístupe k primeranému bývaniu z dôvodov, ako je sociálna a ekonomická zraniteľnosť a marginalizácia alebo diskriminácia v prístupe k bývaniu, v dôsledku čoho sú mnohí príslušníci tejto komunity odkázaní na nevyhovujúce bývanie v segregovaných osadách. Kvalita bývania má pritom významný priamy vplyv na životné podmienky, životné príležitosti, prístup k vzdelávaniu a všeobecnú rovnosť príležitostí pre Rómov, najmä ich deti. Rovnaký prístup k primeranému bývaniu je predpokladom plného uplatňovania základných práv, ako aj dôstojného života. Pri vykonávaní politik v oblasti bývania pre Rómov je potrebné rešpektovať príslušný rámec pre ľudské práva;
24. prekážky, na ktoré Rómovia často narážajú, keď sa usilujú o prístup k primeranému bývaniu, posilňujú začarovaný kruh medzigeneračnej chudoby a porušovania ľudských práv. Skracuje sa tým ich stredná dĺžka života a narúša sociálna súdržnosť;
25. napriek existujúcim politickým, finančným a právnym nástrojom a úsiliu, ktoré sa už v záujme riešenia nerovnosti a deprivácie Rómov v oblasti bývania vynaložilo, stále vo viacerých členských štátoch pretrvávajú nerovnosti v prístupe Rómov k bývaniu. Preto je potrebné tieto nerovnosti napraviť a zabezpečiť, aby rómske komunity mali prístup k primeranému bývaniu;
26. na zlepšenie podmienok bývania a na podporu odstránenia segregácie v oblasti bývania, ktorá pramení z diskriminácie či chudoby a sociálneho vylúčenia v Európskej únii by sa podľa potreby mali využívať finančné nástroje EÚ spolu s vnútroštátnymi, regionálnymi a miestnymi zdrojmi financovania. V záujme dosiahnutia týchto cieľov je dôležité zaviesť a realizovať programy zamerané na riešenie neprimeraného bývania a ďalších sociálnych a hospodárskych výziev, ktorým Rómovia čelia;
27. dosiahnutie účinných výsledkov si vyžaduje úzku spoluprácu medzi rôznymi zainteresovanými stranami, z ktorých každá prispieva odbornými znalosťami v oblasti svojej pôsobnosti, podľa potreby najmä na miestnej úrovni;

28. je dôležité zabezpečiť konzultácie s príslušníkmi rómskych komunít a prorómskou občianskou spoločnosťou a ich zapojenie do navrhovania a vykonávania všetkých politík osobitne zameraných na boj proti segregácii a diskriminácii Rómov v oblasti bývania;
29. v procese odstránenia segregácie v oblasti bývania voči Rómom, má zásadný význam nadnárodná spolupráca a vzájomné učenie, a to aj s cieľom zlepšiť podmienky bývania pre kočovných Rómov v členských štátoch, v ktorých tieto komunity existujú, ako aj Rómov migrujúcich v EÚ, ktorí využívajú sezónne alebo krátkodobé pracovné príležitosti;
30. tieto závery nadväzujú na predchádzajúcu prácu a politické záväzky Európskej rady, Rady, Európskeho parlamentu a Komisie a na prácu ďalších zainteresovaných strán, vrátane dokumentov uvedených v prílohe k prílohe,

RADA EURÓPSKEJ ÚNIE

VYZÝVA ČLENSKÉ ŠTÁTY, aby v súlade so svojimi vnútroštátnymi právomocami a podmienkami

31. prijali konkrétne opatrenia na zlepšenie situácie Rómov v oblasti bývania a na odstránenie diskriminácie Rómov vo forme segregácie tam, kde existujú segregované rómske osady, a to v súlade so svojimi príslušnými vnútroštátnymi stratégiami týkajúcimi sa Rómov. Na tento účel sú k dispozícii rôzne finančné nástroje vrátane ESF+, EFRR a programov rozvoja vidieka na národnej a regionálnej úrovni, ako aj nástrojov a iniciatív v rámci nástroja NextGenerationEU a Programu InvestEU. Pri využívaní rôznych zdrojov financovania je dôležité zabezpečiť účinnú komplementárnosť;

32. vyčlenili podľa potreby primerané finančné zdroje na vybudovanie, zachovanie alebo prípadné zlepšenie infraštruktúry v znevýhodnených štvrtiach, pokiaľ ide o základné služby, ako sú doprava, voda a sanitácia, kanalizačné systémy, digitálne siete a prístup k verejným a súkromným službám, ako je zber odpadu, zdravotnícke strediská, školy, osvetlenie, elektrická energia, plyn a komunikačné siete vrátane telefónneho a internetového pripojenia, a zohľadnili pritom využívanie inovačných, digitálnych a zelených technológií. Všetky intervencie by mali dopĺňať aktívne desegregačné opatrenia;
33. vykonávali iniciatívy v oblasti bývania zamerané na zraniteľných Rómov v prípade, že Rómovia čelia ťažkostiam pri využívaní univerzálnych politík bývania, a aby do vnútroštátnych stratégií začleňovania Rómov zahrnuli záruky a kritériá inkluzívnosti;
34. príslušným zamestnancom v službách bývania a v iných odvetviach, ako sú sociálne služby, vzdelávanie, služby v oblasti zamestnanosti a zdravia, a príslušným zamestnancom v miestnych samosprávach poskytovali informácie a odbornú prípravu v oblasti rovnakého zaobchádzania a boja proti protirómskemu zmýšľaniu a diskriminácii.
35. zabezpečili účasť rodín žijúcich v znevýhodnených osadách na rozhodovacích procesoch. Pokračovali v tejto práci ruka v ruke s európskou rómskou občianskou spoločnosťou a zároveň zabezpečili účasť Rómov na rozhodovaní na všetkých administratívnych a vládnych úrovniach, a to na základe rovnakého zaobchádzania, pričom osobitnú pozornosť treba venovať dôležitosti zapojenia mladých Rómov a rómskych žien do tvorby politík;
36. identifikovali dostupné finančné zdroje EÚ, vnútroštátne, regionálne a miestne finančné zdroje na podporu odstránenia segregácie v oblasti bývania, ktorá postihuje Rómov,

VYZÝVA KOMISIU A ČLENSKÉ ŠTÁTY, aby v úzkej spolupráci a v súlade so svojimi príslušnými právomocami a vnútroštátnymi podmienkami

37. naďalej používali portfólio ukazovateľov⁸ strategického rámca EÚ pre Rómov a usilovali sa na úrovni EÚ o plnenie cieľov stanovených v tomto rámci, a ak je to relevantné, aj kvantitatívnych a/alebo kvalitatívnych cieľov uvedených v jednotlivých národných strategických rámcoch pre Rómov. Na to, aby uvedené ukazovatele prispeli k systematickému monitorovaniu národných strategických rámcov pre Rómov a k odstráneniu segregácie v oblasti bývania, ktorá postihuje Rómov, mohli by byť popri iných kritériách rozčlenené podľa pohlavia, veku a stupňa závislosti alebo zdravotného postihnutia a mali by sa vymedziť spolu so zástupcami Rómov;
38. podporovali rómsku občiansku spoločnosť a posilňovali jej postavenie, pokiaľ ide o prístup k finančným zdrojom EÚ, vnútroštátnym, regionálnym a miestnym finančným zdrojom za rovnakých podmienok, ako sú stanovené pre ostatné zainteresované strany, a to s cieľom posilniť jej štruktúry zastúpenia, ako aj jej schopnosť aktívne sa zapájať do rozhodovacích procesov za podmienok rovnakého zaobchádzania, pričom by sa osobitná pozornosť mala venovať významu zapojenia mladých Rómov a rómskych žien do tvorby politík;
39. zabezpečili v súlade s uplatniteľnými pravidlami účinné monitorovanie výdavkových programov a nástrojov zameraných na podporu desegregácie rómskych komunít;
40. podporovali účinné fungovanie národných kontaktných miest pre Rómov a ich zapojenie do tvorby politík na všetkých úrovniach, a to aj pokiaľ ide o bývanie,

⁸ Pozri odporúčanie Rady o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (2021), bod 38 a oznámenie Komisie s názvom Únia rovnosti: Strategický rámec EÚ pre rovnosť, začleňovanie a účasť Rómov (2020), príloha 2.

VYZÝVA KOMISIU, ABY

41. podporovala členské štáty v ich úsilí riešiť problém segregácie a deprivácie v oblasti bývania tam, kde k nim dochádza, v súlade s odporúčaním Rady o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (2021) a v prípade potreby zohľadnila „uznesenie Európskeho parlamentu o situácii Rómov žijúcich v osadách v EÚ“, ako aj strategický rámec EÚ pre rovnosť, začleňovanie a účasť Rómov na roky 2020 – 2030, a to aj zvážením a náležitou podporou využívania finančných prostriedkov EÚ investovaných do bývania a infraštruktúry;
42. podporovala konkrétne opatrenia na zaručenie účinného a skutočného prístupu Rómov k nesegregovanému bývaniu zaujatím prístupu, v rámci ktorého sa uznáva, že jedinec môže byť diskriminovaný na základe svojho rasového alebo etnického pôvodu a zároveň na základe pohlavia, náboženstva alebo viery, zdravotného postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie, a venovala pritom osobitnú pozornosť mládeži a deťom, ako aj obetiam akejkoľvek formy násilia páchaného na ženách a obchodovania s ľuďmi;
43. posilňovala nadnárodnú spoluprácu a výmenu osvedčených postupov medzi členskými štátmi.

Odkazy

1. Európska rada

Závery Európskej rady (23. – 24. júna 2011) EUCO 23/1/11 REV 1, s. 13.

2. Právne predpisy EÚ

Smernica Rady 2000/43/ES z 29. júna 2000, ktorou sa zavádza zásada rovnakého zaobchádzania s osobami bez ohľadu na rasový alebo etnický pôvod (Ú. v. ES L 180, 19.7.2000, s. 22).

Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2020/2184 zo 16. decembra 2020 o kvalite vody určenej na ľudskú spotrebu (Ú. v. EÚ L 435, 23.12.2020, s. 1).

Rámcové rozhodnutie Rady 2008/913/SVV z 28. novembra 2008 o boji proti niektorým formám a prejavom rasizmu a xenofóbie prostredníctvom trestného práva (Ú. v. EÚ L 328, 6.12.2008, s. 55).

3. Rada

Odporúčanie o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (Ú. v. EÚ C 93, 19.3.2021, s. 1).

4. Komisia

Oznámenie Únia rovnosti: strategický rámec EÚ pre rovnosť, začleňovanie a účasť Rómov (COM(2020) 620 final).

Príloha II k oznámeniu Komisie Európskemu parlamentu a Rade – portfólio ukazovateľov

Oznámenie Únia rovnosti: stratégia pre rodovú rovnosť na roky 2020 – 2025“ (6678/20).

5. Európsky parlament

Uznesenie Európskeho parlamentu z 5. októbra 2022 o situácii Rómov žijúcich v osadách v EÚ (2022/2662(RSP)).

6. Výbor regiónov

Stanovisko Výboru regiónov: Únia rovnosti: strategický rámec EÚ pre rovnosť, začlenenie a účasť Rómov, 2021.

7. Agentúra Európskej únie pre základné práva (FRA)

Rómovia v desiatich európskych krajinách, 2022.

Roma and Travellers in six countries (Rómovia a Travelleri v šiestich krajinách), 2020

8. Iné

Lisabonská deklarácia o európskej platforme na boj proti bezdomovectvu (21. júna 2021)

VEC ORŠUŠ AND OTHERS/CROATIA. Európsky súd pre ľudské práva.

Záverečná správa pána Alvara Gila-Robla o situácii v oblasti ľudských práv Rómov, Sintov a kočovníkov (Travellerov) v Európe (15. februára 2006).

Článok 26 Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach.

Článok 1 Medzinárodného dohovoru o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie.

Články 28 a 30 Dohovoru o právach dieťaťa.

Deklarácia OSN o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám.

Články 1 a 3 Dohovoru o boji proti diskriminácii v oblasti vzdelania zo 14. decembra 1960.

Vyhlásenie federácie FEANTSA s názvom Situácia Rómov v EÚ v oblasti bývania zostáva zložitá.

9. Rada Európy

Odporúčanie Výboru ministrov č. R (2000) 4 členským štátom o vzdelávaní rómskych/cigánskych detí v Európe (prijaté 3. februára 2000) a jeho dodatok.

Odporúčanie Výboru ministrov CM/Rec(2009)4 členským štátom o vzdelávaní Rómov a kočovníkov (Travellerov) (prijaté 17. júna 2009).

Odporúčanie Parlamentného zhromaždenia Rady Európy č. 1203 (1993) o Rómoch v Európe.

Odporúčanie Parlamentného zhromaždenia Rady Európy č. 1557 (2002) o právnom postavení Rómov v Európe.